

આપુનાં પાશુપ્ત

અવેરચંદ મેઘાણી

મુખ્ય વિદેતા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ-વિભાગ
પે. ભા. નં. ૬૭૮ : મુખ્ય-૧
પે. ભા. નં. ૭૩ : અમદાવાદ-૬

આવૃત્તિ ત્રીજી
જુનિ ૧૯૪૬

પ્રાસિસ્થાન
ભારતી સાહિત્ય સંઘ કુલછાબ કાર્યાલય
પો પો ન હજી રાણપુર
મુળધ—૧ (B. S. Ry)

કિ,મત
ખારે આના

મુદ્રક અને પ્રકાશક
નાથાલાલ મ શાહ
સ્વાધીન મુદ્રણાલય
સૌરાષ્ટ્રરોડ . રાણપુર

નિવેદન

૧૯૯૯ ના માહ શુદ્ધ ૬ થી ગાંધીજીએ એકવીસ ઉપવાસનું નેત્રન આરંભ્યું તેના માહ વડે ખારરા ને ખુધવારે સફલ પારણા થયા તે સાથેજ વિચાર ઉપરથી કે ગુજરાતના કવિઓએ રચેલા બાપુ વિશેના ગીતો કાવ્યો મહોંથી બે બે ત્રણ ત્રણ ઉપાડીને એક પ્રતિનિધિસમૂહ દ્વારા બહાર પાડેલા તે માટે લાગતા વળગતા રનેહીઓને પુછાવતા પતેા મન્યો કે આવા 'ગાંધીકાવ્ય-સંગ્રહ' તો શ્રી ઝીણાભાઈએ અને હમારાકરે સંપાદિત કરીને '૬૩ ની રેડીઆ ખારશે બહાર પાડે મૂકેન છે (અને એમા મારું પ્રતિનિધિત્વ પણ મીનૂં છે) હું જ એ વાત ભૂલી ગયેલા

એને એક જ હેતુમા એવા બે સંગ્રહો ન હોવા ધો એ નીતિને માન આપીને મેં છેવટે નિર્ણય કર્યો કે, આ અવકાશે રચાયેલા મારા પોતાના નવા તેમ જ જૂના, અને ઉપર કહ્યા 'ગાંધી કાવ્યસંગ્રહ' માં નહિ આવી શકેલા (કેમકે પાછળથી રચાયેલા) શ્રી હુલાભાઈ ઠાગના લોહપ્રિય બની ચૂકેલા પાંચ ગાંધી-ગીતો મળીને એક નાનું ગ્રંથપુ પ્રકટ કરવું અને તે પૂર્વજાબ નવ પ્રકારના શ્રેણીના વાચકોને સાર કરવું એ મનોરથ પૂર્વજાબ કાર્યાવયના અખૂટ ઉત્સાહથી ગાંધી-કાવ્યવાસની સાતમી માસ-વ્યતિએ, તા ૯-૩-૬૩ ના રોજ કૃત્તીભૂત થઈ શકે છે

મારા ગીતોનો ક્રમ મેં ઉલ્લેખીને રાખ્યો છે '૪૩ થી શરૂઆત કરીને પાછળથી સાવવાર મારી કૃતિઓને મૂકતો મૂકતો હું પાછળ ચાલ્યો છું આઠ ગીતો આ અવસર નિમિત્તે રચાયેલા નવા છે તે નવાની જામને પકિતઓ રખા છે તેમા મેં ગરબી, ભજન વગેરે દેશી ઢાંગે મરોડોના પ્રયોગો કરેલા છે

બાપુના આ અનસનમા મૃત્યુ અતિ નિકટ આવી ગયું હતું છેક પ્રાણ દ્વાર સુધી પહોંચીને એ પાંચ વચ્ચે છે એટલે નવા ગીતોમા 'મૃત્યુ પ્રદરી બન્યું' 'મૃત્યુનો મુજરો' વગેરે કલ્પનાઓ મારા પર જોર કરી ગઈ છે જીવ નના હતલિ પોતે જ ગાંધીજીના પ્રાણની પહેરેગીરી કરી અને કદરૂપ કૃતિસત

મૃત્યુ સાગર-રેરે જની સુદ્ધીને રૂપે નૃત્ય કરતુ કરતુ છેક ગાંધી-ચરણે
 ઝૂકીને લલિત નૃત્યપગરે જ પાણુ સિધાવ્યુ એવો ભાવ મારા 'મૃત્યુનો
 મુજરો' માટેનો છે. ઉપન્યાસના પાસના પ્રસંગે પશુ આખી જમાન લેતુ-
 બેસાડ લાગવધને વેગનુ-મૃત્યુ ધૂધ ખેચીને બેકુ હોવાનુ બતાવ્યુ છે. પશુ
 એને તો સ્વામીએ પાસે બોલાવીને જીવદાર કીધા, આરતીવર્ધિ આખ્યા, કુશળ
 સમાચાર પૂળ્યા, સામે મૃત્યુએ પૂમટો બોલા સ્વામીના વારણા લીધા આ
 વેળાના અખી-મૃત્યુ મેળાપનુ મારુ આવુ દર્શન છે.

મુબલ નગરીમા મદાતમાજના હીરાધુ માટે પ્રાર્થના કરવા મુસ્લિમ બંદે
 નોની સમા મોડી ત્યા ને બન્યુ તે પરથી ગાયુ-‘જુદા આબાદ રાખે ।’

સર તેજળદાદુર સધુ અને શી રાજાજ વગેરેએ દિલ્લી ખાતે તેરેકી
 ‘આગેવાન-પરિષ’ વિશે લાગણીઓની આપણ સુપ રહી રાખી નથી એ
 વેળાને દગતુ અને ભારે ભેડ રૂપ મળ્યા છે. ‘આગેવાન આપણા જેના’ એ
 મરકીને વાચકો કામ્ય ગરુ સર તેજળદાદુરની જ ઉજિનો એમા દવાનો
 છે, કે ‘જામીજીતુ અવસાન આકે તો અમલકાર જ અભાશે. પશુ એ વાત જો
 બને તો દેશે શાન રહેતુ, દેખાવો ન કરવા વગેરે’

આજા બોલને વિનોદ રૂપે કાવ્યમા વદારી દેવા એજ આપણે માટે સડા
 મત મુકારો છે. પછી જબીરગાથી ‘એ જામુસોને’ ગવાયુ છે.

‘બાપુનો બારડો’ એ પૂજાજામા પૂરે આડી ગયુ છે, પલ અવરધ પ્રેરણા
 નતુ છે. ‘નિરેલન’ [પા. ૧૫] આ પ્રસંગનુ નવીન છે.

‘જામનોમના અનુગાપ’ અને ‘ખમા ખમા લખવાર’ એ બંને મારા
 કાવ્યસમૂહ ‘એકતારોમા’ છે અને ‘પરગિજતુ જાનથી માડી ‘ધરની માગે
 છે બોજ’ એના ‘પુત્રવદનામ’ છે.

શ્રી કુશાભાના આદી ઉગારેલ જામી-નીતો એમના નીગસમૂહ કાગરતી
 ભાજ બીજમાથી ઉપાડેલ છે. એની મેં લખેલ પ્રસ્તાવનાના પાના ૧૦-૧૧-
 ૧૨-૧૩-૧૪ માં નીચેની રમ પ્રતિબોધ મેં દર્શન કરાવ્યુ છે. સાનોપાત્ર કસજ
 એમનો જ મૈદિક છે અને તે એક સામ્ય ધર્મનો છે તે જ વિષયાર્થ છે.
 રાજગાંધીમા કે અર્ધગાંધીમા લોકુ નંદિ સમાજના સામ્યધર્મિ જામીજીવનની
 ખુબીઓને શી અગળ જુઝિયો પાડી લે છે તેનુ દર્શન આ નીતો છે.

એ નં. તે શ્રી કુશા જરને ૩૩-૩૮-ની સંજોમા લખ્યા છે અને સમા-

ગૃહોમાં, રેડીઓ પર તેમજ આમોફોનમાં ગાઈ શ્રોતાઓમાં માત્ર મુગ્ધતા સુકી છે એટલું જ હોત તો બસ ન લેખાત, એ ગીતો રાષ્ટ્રકાવ્યના નમૂના છે

આરી 'આધી કાવ્યસમૃદ્ધ'ના સપાદકોએ કરેલું વિધાન ઠાકવા જેવું છે -

'પ્રશસ્તિકાવ્યની ઉત્તમ કવિતાપ્રકારમાં ગણના થતી નથી. પણ આ સમ-
દમાં આધીજની પ્રશસ્તિ ઉપરાત, એમના જીવનને લગતા છતાં એમનાજ
નહિ પણ સારી પ્રજાના જીવનના ગણાર્થ સુકેલા એતિહાસિક પ્રસંગોમાંથી
પ્રેરાયેલા કૃતિઓ પણ સદ્સાગ્યે સારા પ્રમાણમાં છે '

ગાધીજી વિશેની મારી કૃતિઓ માટે તો આટલું કથી શકું તેમ છું કે
હું એમનો અનુયાયી નથી, એમના રાજકારણવાદ અથવા અધ્યાત્મવાદનો
અભ્યાસી વા બક્ષ પણ નથી રામાનુજન દુઃસ્વીદાસના કે અમારા સોરઠી
સત જેવાના ભક્ત રામ બાવાના ઉત્કટ શરણાગતભાવ અને મુગ્ધતાથી કાવ્યમાં
ગુરુ-ઉપાસના કરવાનું મારા જેવા માટે શક્ય નથી મેં તો પ્રત્યેક પ્રસંગે
તેમના વલણો, મંથનો ને આત્મવેદનાઓ કેવાકે હશે તેનું કેવળ પરવક્ત્રી
અનથી, છતાં ઘેરાક મારી ખમરા દ્વારા, નિરૂપણ કયું છે, ને હું માનું છું કે
શ્રી દુલાભાઈએ પણ તેમજ કયું છે

રાણપુર,
તા. ૭-૩-૪૩

}

ઝવેરચંદ મેઘાણી

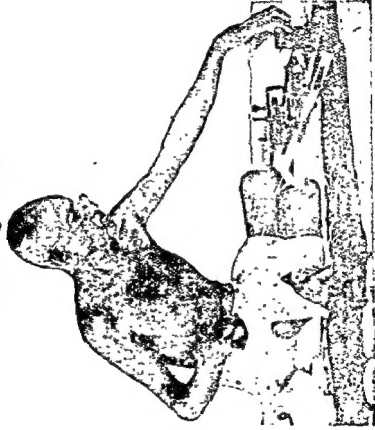
ક્રમ

ઐઘાણીનાં

	પા.		પા.
૧ અનશન-તિથિઓ	૯	૧૩ તારાં પાતકને સંભાર	૪૧
૨ મૃત્યુ પ્રહરી બન્યું	૧૫	૧૪ અંતરની આહ	૪૪
૩ મૃત્યુનો મુજરો	૧૭	૧૫ છેલ્લો કટોરો	૪૮
૪ ખુદા આબાદ રાખે	૧૯	૧૬ માતા તારો ખેટડો આવે	૫૧
૫ '૪૩ નાં પારણાં	૨૦	૧૭ ધરતી માગે છે ભોગ	૫૬
૬ આગેવાન આંધળા જેના	૨૨	૧૮ નિવેદન	૬૦
૭ એ ત્રણસોને	૨૪	દુસરા ભગતનાં	
૮ જન્મભોમના અનુનાય	૨૬	૧૯ સો સો વાતુનો જાણનારો	૬૨
૯ ખમાઈ ખમાઈ સખ વાર	૨૯	૨૦ વાણિયો ખેડે વેર	૬૬
૧૦ બાપુનો બરડો	૩૨	૨૧ લાડકડો વર	૭૦
૧૧ પરાગિતનું ગાન	૩૫	૨૨ ધૂણી બગે	૭૪
૧૨ છેલ્લી સલામ	૩૩	૨૩ નગારે ગેડી	૭૭

આપુનાં પાશાં

સો સો વાવું નો બાથનારો

“જોના કાંતેલખાં મેદા ન લખડે”
 “જોના કાંતેલખાં મેદા ન લખડે”

અનશન-તિથિઓ

બાપુ ! માસ છ માસના વહાણાં રે
 કારાગારની કબરે ચોરાણા રે
 ફડા બોલે કાળજડાં ત્રાકાણા
 રઘુપતિ રામ ! રૂદેમાં રે'ને રે !

બાપુ ! લખિયા છે કાગળ કરડા રે ૫
 વાચી હાકેમ થઈ ગયા ઠરડા રે
 દેતી વગડામાં ઘેનુ ભાંભરડા—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! માનવીઓ મત્ય ડોળે રે
 મદમતો ઉડાડે છે ટોળે રે
 તે દી ધાહ દીધી હરિ ખોળે—રઘુપતિ રામ૦ ૧૦

બાપુ ! આતમ જેવા તપેલા રે
 એવા છટ્ટીના ધોમ ધખેલા રે
 લીધા ધાનના કોળીડા છેલ્લા—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ સાતમે વાત વંચાણી રે
 સારી સૃષ્ટિ સૂપડલે સોવાણી રે ૧૫
 એક અણુડગ દરિયાની રાણી—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! આઠમનાં અંજવાળાં રે
 પડ પૃથ્વીનાં પડિયાં છે કાળાં રે
 ઉપવાસીનાં લોહી ડોળાણાં—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! નામે નસેનસ તૂટે રે ૨૦
 નીર પાછાં વળે ધૂટે ધૂટે રે
 તોયે સંત-સમાધ ન છૂટે—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! દધમીએ ડુંગર ડોલ્યા રે,
વિકરાળ વાણી વેદ બોલ્યા રે
તો ચે દોર પોતાનો ન બૂલ્યા—રઘુપતિ રામ૦ ૨૫

બાપુ ! એકાદશે અંત ઘડીઓ રે,
સારો સંસાર ચકાવે ચડીઓ રે
તોયે તૂટી નહિ કેદી-કડીઓ—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! બારશ ઊગી બળબળતી રે
મહાકાળ તણી છાંયા ઢળતી રે ૩૦
કેકે કલ્પી ચિતા પણ બળતી—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! તેરશે શક્તિની સીમા રે
ધબકાર હૈયા કેરા ધીમા રે
લાગી લહે તો કુરાનગીતામાં—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! ચૌદશે આંખો અંબાણી રે ૩૫
નવ ગમતી પોતાની ચે વાણી રે
તબીબોની ચે મત્ય મુંઝાણી—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! પૂનમે હાથ તો ધૂળ્યા રે
કાળી પીડાએ કંઠ વરૂંધ્યા રે
ખાલા તોય સ્વહસ્તેથી પીધા—રઘુપતિ રામ૦ ૪૦

બાપુ ! એકમે રગરગ વખડાં રે
માંડે છાતીએ કાત મનખડાં રે
જણે મર્મ ન વેદ મૂરખડા—રઘુપાત રામ૦

બાપુ ! નાડય ગર્ધ વદ ખીજે રે
પ્રાણ-પંખીડું ખીંજે થીજે રે ૪૫
નરનારીનાં નેણલાં ભીંજે—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ત્રીજે યોલ્યા, નથી જલુ રે
રહું ગાન અધૂરું તે ગાવું રે
ભગવાનને વાત બળાવું—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! ધાવ પડયા ઊંડા ઘટના રે ૫૦
'મહાદેવ'ના નામની રટણા રે
એની રહે માથે પુષ્પોની ધખના—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! ચોથે ચોધારે રેલી રે
મીઠા હાસ્યની સૌ માથે હેલી રે
કીધી બાળ-સંગે કીડા ઘેલી—રઘુપતિ રામ૦ ૫૫

બાપુ ! પંદર ખીલા ઠોકાણા રે
તોયે બિન્દુ ન રક્ત ડોકાણાં રે
ત્રીજા અગ્નિપ્રયણનાં વા'ણાં—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! વિશ્વમાં વિસ્મય રેલ્યાં રે,
એવો કોણ કે મોતને ઠેલ્યાં રે ! ૬૦
ભોળાં ! ભીષ્મની વાતું થે ભૂલ્યાં—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! વાટ વસમલીએ વળિયા રે
*મહાશંભુ પોતે સાંભા મળિયા રે
ભૂજ ભીડીને પૂછ્યાં કુશળિયાં—રઘુપતિ રામ૦

બાપુ ! ઝરના પીતલ જોગી રે ! ૬૫
તમ બન્નેની પર્વણી ભોગી રે
*મહારાત્રીની મેળપ મોંધી—રઘુપતિ રામ૦

• મહારિવરાત્રી અને મહાત્માજનો પારણા-દિન પડખોપડખ આબ્યા.
વસમવા=વસમી

ਮੁੱਖ ਪਾਤਰੀ ਪਾਤਰ

મૃત્યુ પ્રહરી બન્યું

—મૃગશાં—

કેણુ છો?—મૃત્યુ છું : કેમ રેલે અહીં?
 છે અહીં આજ મારું રખોપું.
 સાંભળી મોતના બોલ માનવ હસ્યાં—
 વાહવા ! ચાર પ્રહરી બન્યો શું !

મોતના હાથમાં કારમી રાતમાં પ
 ભાઈ દેખાય કુપા અમીના;
 એકવીસ રાત લગ એક મટકાં વિના
 મોત બાળી રહ્યું દીપ ધીના.

નગરણ ખેંચતા મોતને નેણુલે
 નેવલાં આંસુનાં જાય ચાલ્યાં; ૧૦
 બોલકાં માનવી જોઈ વિસ્મય થયાં
 પૂછતાં મોતને, કેમ રો 'લ્યા !

લાખ જીલે તમે લાલિયા માનવી !
 માહરે શિર બદનામી-બોજ,
 વાંક મારો ઈ ભારકે પાય જે ૧૫
 કરગ્યાં કેમ કંગાલ સોજ !

‘મરી જશે ! મરી જશે ! મેલી દો બાપજી !’
 બોલતાં જલ શાને ન કરડી !
 લોહીલોહાણ હૈયે રડી હું રહ્યું :
 કાળ મલકી રહ્યો મૂછ મરડી. ૨૦

મારનારી તમારી હશે દીનતા-
 નામ મારું નકામું દુણાશે-
 એ બધે માનવી ! જગું છું, પ્રાર્થું છું,
 નાથ ! ક્યારે હવે પ્રાત થાશે ?

મૃત્યુનો મુજરો

“જાણું જાણું મેં તો હેત તમારું જાણવા રે—દાજ

એના કારાગારે આવી મૃત્યુ નાચિયું રે
 નિધન નાચિયું રે.
 એની સેજલડીને ફરતું મૃત્યુ નાચિયું રે.
 નિધન નાચિયું રે

લીધણતા પોતાની બૂલી
 નિશ્ચેતનતા થનગન ફૂલી;
 મૂલી મૂલી રમઝમ પગલે રાચિયું રે
 નિધન નાચિયું રે—એનાં ૫

ભૂતાવળ મંગળ રવ ગાયે.
 કાળ તણે ધર પૂજન યાયે,
 જીવનના હર્તાએ જીવન નાચિયું રે
 નિધન નાચિયું રે—એનાં

કરી સિંગાર ચતર અલખેલી
 ' નહા લૈ, ઘો લૈ, સીસ ગૂંથેલી, ૧૦
 પરઘેલીએ સાજન-ધર શોધી લિયું રે
 નિધન નાચિયું રે—એનાં

આ જે બેઠા સાજન તોરો,
 જગ-કાળપનો હાથ કટોરો,
 પીને બનતો ગોરો જે તારો પિયું રે
 નિધન નાચિયું રે—એનાં

ધન અધારે અવધું જાગે ૧૫
 જીવનના મીઠા અનુરાગે,
 મૃત્યુ મુજરો માગી ચરણે ઝૂકિયું રે
 નિધન નાચિયું રે—એનાં

પાયે ધૂધરડાં પે'રીને મૃત્યુ નાચિયું રે
 નિધન નાચિયું રે—એનાં

ખુદા આખાદ રાખે !

મૂણે એ કેણુ ત્યાં બોલે ?—

‘ખુદા આખાદ રાખે !’

મુસદ્દમાં માત સૌ બોલે,

‘ખુદા આખાદ રાખે !’

‘ખુદા આખાદ રાખે—મુલકને આઝાદ થાવા, ૫

‘ખુદા આખાદ રાખે—જગૃતિની બેત ગાવા.

‘જગતના સાંઈ છો, હવે !

ખુદા આખાદ રાખે !

‘અમે મિસ્કિન-ધરે દીવો

ખુદા આખાદ રાખે !’ ૧૦

ખુદા આખાદ રાખે એ દુવા દેનારીઆને !

અને આખાદ રાખે વીરની જણનારીઆને !

૪૩ નાં પારણાં

—સજન

પારણીઆં પિરસાવેા હરનાં
સતની આજે પર્વણી હો જ.

૧

પારણિયાંમાં લાવ્યા સૂરજ
કેસર કેરા ખુમચા હો જ,
પીરસ્યા પીરસ્યા પ્રભુજના પવને સદેશ,
આયુષની પૂરાતું બાપુ !
'હોંચી મારે ચોપડે હો જ.'
'માગી લેશું લીડ પડયે ભગવાન !' ૫
વળતા તે કાગળિયા બાપુ
માં મલકાવી મોકલે હો જ.

૨

પારણિયાંમાં પીરસો જગની
માતાઓનાં દૂધેડાં હો જ.
જગ-બાળકના પીરસો મોહન મલકાટ,
કોડયું જનનાં મનની પીરસો
પલપલ લીલી પ્રાર્થના હો જ
ઐ પીરસણાં ધૂંત્રીને દેજો બાને હાથ, ૧૦

હળવા હળવા પીને બાપુ !
જેજે આવે હેડકી હો જ.

૩

પારણિયામાં એ કુણુ બેઠું
ઝાઢી કાળા ધૂમટા હો જ !
‘ઝારાં ! ઝારાં !’ કહીને બોલાવ્યાં પોતા પાસ,
માથે કર મેલીને બાપુ
પૂછે કશળાં કાળનાં હો જ.

ભુજ લંબાવી ઠીધા છે ખૂબ જુહાર, ૧૫
ધૂંધટડા બોલીને બાપુ
મૃત્યુ દે છે મીઠડાં હો જ.

આગેવાન અંધળા જેના—

શે'ર દિલ્લીમાં એક દી' ઊઠી કારમી હાલકલોલ;
 દસ દિશાએ ધૂળના ડમ્બર; વાગતા આવે ઢાલ;
 આગેવાન ત્રણસો આવે
 દેશીચાક્ર તાર ધ્રુજવે.

આગેવાન આંધળા જેના, ૫
કટક એનું જાય કુવામાં.

ત્રણસોએ જ્યારે તાળીડિં પાડીને જીમનો દીધો દમ,
 'વાય મા !' કહીને આંખ મીંચી ગૈ હાકેમ કેરી મદમ,
 ચરિલને તાવ આવી ગ્યો,
 મદ્દો રૂઝવેલ પડી ગ્યો—આગેવાન૦ ૧૦

ત્રણસો નેતા ટાંપીને બેઠા, મોકલી દે ઠરાવ,
છાપેલ એક પતાકડું આવ્યું, 'ધર ભેળા થૈ જવ !'
આગેવાને આમળી મૂછયું :—
'અમે તો ધારી મૂક્યું'તું'—આગેવાનો

બાદ આગેવાને ભાખ્યાં ભાવિ, બાપુ તો જીવશે નહીં! ૧૫
જીવશે તો ચમત્કાર ગણાશે, શાંત રહેજે સૌ ભધ !
ખખરદાર રોયા ય છો તો !
નવો કાંઈક કાઢશું રસ્તો—આગેવાન૦

ત્યાગનો મારગ મૂરખાઓનોઃ શું કરે તેજખડાદૂર !
'સર'ના છે ને મોહ કે' બાકી, તોય કરે નવ દૂર—૨૦
કાં કે એને ખીક લાગે છે
લોકો તકસાધક કે'શે !—આગેવાન૦

મારું બેટું આ તો જીવી ગયા બાપુ !
તેજ થ્યાં એનાં ખખર
હિન્દની પાલીટીકસનો હવે કેમ કરશું ઉદ્ધાર ! ૨૫
એના એજ લોહીડિકાળા !
અનશન પ્રાર્થના વાળા !

આગેવાન ત્રણસો ઊઠ્યા,
પોતાને ઘેર પાછા ગ્યા.

આગેવાન આંધળા જેના ૩૦
કટક એતું જાય કુવામાં.

એ ત્રણસોને—

ઢાળ— ‘ઢળરો વધંની જૂની અમારી વેદનાએ,’

તમારું સ્થાન ત્યાં નહોતું—ન દિલ્હીની દિશામાં
 ન ચર્ચા કે દલીલો કાકલૂદી વેરવામાં.
 અરે એ પાયતખ્તોની કબર પર ઝૂકવામાં
 અને લોખાન મોઘો બાળવામાં સ્થાન નહોતું.

અરેરે ઉત્તરે ચાલ્યા ગયા દક્ષિણ ભૂલી ! ખ
 દિશા સાચી હતી, પાસે હતી, તેને જ ભૂલી,
 અહીં આત્મા હતો, ત્યાં ખોળીઉં એવાત ભૂલી,
 કદમ ભૂલી પ્રભુના મસ્તકે ચડવા ગયા શું !

તહીં બેઠા રહી થપ્પડ સહી, વહ્કર ગુમાવ્યો,
 ખસમ ખો આઈ ઘેલી ! ક્યાંઈ બેઠો હાથ ના’વ્યો, ૧૦
 વલોખ્યાં નીર ચમુનાનાં ન પી’ડો ખહાર આવ્યો,
 ન સામે સાદ આવ્યો તો ચ શું બેઠા રહ્યા ત્યાં ?

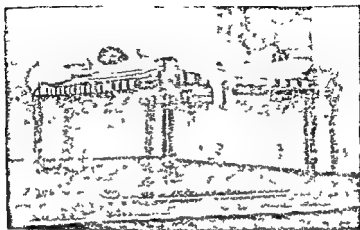
કહ્યું બે હોત કે ‘થાનક અમોએ ફેરવ્યાં છે,
 ‘રો ધાન-ચાળી ને પચારી ત્યાંજ ત્યાં છે,

‘અમારાં કરબલા કાશી અને કૈલાસ ત્યાં છે, ૧૫
‘હૃદય ત્યાં છે, મગજ ત્યાં છે, સમુચ્ચો પ્રાણ ત્યાં છે—

અમે એ ધૂળમાં બેસી બજન ગાશું પ્રભુનાં,
‘હશે ને આંખમાં તો ખેરશું બે આંસુ ભિનાં;
‘અડયા છે થાક તે ‘ખ’ખેરશું અમ કાળજૂનાં;
અરે ને એટલું કહેવા હતે બળ વાપર્યું ના ! ૨૦

તો—

બચત કાગળ કલમ ફરનાઈ, થોડાં થૂંક મોંના,
બચત ઈજ્જત અને અરમાન ઘરની ચોરતોનાં,
ઉકાળા લોહીના પણ ભિગ્યા હતા આપના સૌના :
વળી પરખાત પણ ને, છો કથીર કે શુદ્ધ સોનાં !

જન્મભોમના અનુતાપ

૧૯૩૬ રાજકોટ-અનશનમાં પાંચમા વખતે કાઠિયાવાડની ધરતીના ઉત્તારો

જન્મને બાજુ

જ રે બાપુ ! તમને કરાવી પારણિયાં,
હું થઈ ઉપવાસણી રે જ.
જ રે બાપુ ! ગોઝારા અમારા આંગણિયાં,
હું દેવી થઈ છું ડાકણી હો જ.

જ રે બાપુ ! નુગરી મને આપે માનેલી, ૫
મેં સંધર્યાં તો આરતા રે જ.
જ રે બાપુ ! જતને જ નહિ મેં તો જણેલી,
ધોખા એ હૈયે ધીકતા હો જ.

છ રે બાપુ ! મેણલાં દહને યૌ બાળેલો
હો ! તું વણતેડયો આવિયો રે છ, ૧૦
છ રે બાપુ ! પગલે ને પગલે પરઝાળેલો,
જકારો સામે કા'વિયો હો છ.

છ રે બાપુ ! હીરજ્ઞાના પરખુ હોંશીલા !
હસતો ને રમતો ભિતર્યો રે છ;
છ રે બાપુ ! કાયજ્ઞાનાં આંહીં તો દલાલાં ૧૫
હો ! ભરોંસે તું ભૂલો પડ્યો હો છ.

છ રે બાપુ ! ચુમિયું ભરીને ચાટી લીધાં
હો ! લોહીઆળાં જેનાં મોઢડાં રે છ,
છ રે બાપુ ! દૂધ પી કરીને ડંખ દીધા
હો ! વાશયજ્ઞ એ ભોરીંગડા હો છ. ૨૦

છ રે બાપુ ! તમે રે સંભારી જ્યાં સમાધ
હો ! આંપણુ ત્યાં તો સાખલાં રે છ,
છ રે બાપુ ! તમે કીધા અલખના આરાધ
હો ! પડધા મેં દીધા પાપના હો છ.

છ રે બાપુ ! મેણજાંની દિજે બાપ માફી ૨૫
હું પાપિણી ખોળા પાથરું રે છ.

હ રે બાપુ ! જતિ ને સતીનાં સત માપી,
હું પાને પાને પરઝળું હો. ૨૦

ટીપ્પણ : ગાંધીજી રાજકોટના પ્રભસગ્રામમાં જિતયા; રાજ-કોટ પળાવવા ઉપવાસ કર્યા, એ પ્રતાપ ગાંધી તો દેશી રાજ્યોની પ્રભના યુદ્ધોમાં સાથ નથી પૂરતા એવાં મેલુટોશનાં હતો. ગુજરી=ગુરુ વગરની, એ રાજમાં પ્રભનું અદ્વાદીન માનસ ધ્વનિત થાય છે. ઓરતા=ન, જની શક્યું હોય તેના અસૌસ 'નકારો સામે કહાવયો...'=અહીં આવશે નહિ.' એવું અધિકારીએ કહાવી હીમેલું. વસિયત કોર્ટમાં=વપધર નામે. સમાધ=દેહપાત. બ.પણ=કોઈક બાલેવું કે ગાંધી રાજકોટને દીએ દેહ પાડશે તો બાંપણ તૈયાર છે અલખના આરાધ-અલક્ષ્ય [ઇશ્વર]નું સ્વરૂપ.

૧૯૦૧

ખમા !
ખમા !

ખમા ! ખમા ! લખ વાર

(ગાંધીજીનાં અગણિતેશમા નન્મદિને તથા પંકજના કુડા)

ખીજને ખકરાં કરી, આપ બને ગોવાળ,
ખીજ સગ કંગાલ ને પોતે પાલનહાર;
હ્યાનત હજે હજાર, એહવા આગેવાનને.

ખીજને બથમાં લઈ, થાપા થાખડનાર,
પોતાનાં વડિયાં કરે કદમે રમતાં બાળે;
ખમા ખમા લખવાર એહવા આગેવાનને.

સિંહણ-ખાળ ભૂલી ગયાં, ખુદ જનનીની કૂખ,
આતમ-ભાનની આરતી ધરી એની સનમુખ;
મુગતિ કેરી ભૂખ, જગવણહાર ઘણું જીવે !

પા પા પગ જે માંડતાં, તેને પહાડ—ચડાવ ૧૦
તસુ તસુ શીખવનારના ઝાઝેરા જશ ગાવ;
રાતા રંગ ચડાવ, એહવા આગેવાનને.

‘ખમણા વધજો બેઠકા ! (અને) શિષ્ય સવાયા થાય !’
એ તો કહેણી રહ ગઈ, રહેણી કિહાં કળાય ?
ખાલા ભરભર પાય (એવો) મૂર્શદ તો એકજ દીકો. ૧૫

પગલે પગલે પાઠ્યાં, દમ દમ આશુર્ધતખાર,
શાપો ગાળો અપજશે ભરિયા પોંખણ—યાળ;
કૂડાં કાળાં આળ, ખમનારા ! આઝી ખમા.

બાપ્પા ! જીત અજીત સખ, તેં ધરિયાં ધણી-દાર,
મરકલડે મુખ રંગિયાં, દિલ રંગ્યાં રુધિરાળ;
દિયે બરી વરાળ, હસનારા ! આઝી ખમા.

બાપુનો બરડો

('૪૦ની ગાંધીજીયંતિ દાણે મહાત્માજી વાઈસરોયની મુલાકાતમાંથી શૂન્ય હાથે પાછા ફર્યા તે પ્રસંગે, પાછળની તસ્વીર બોલાવતી નજરે પડતાં રમ્યુ.)

—અર્જનિ—

આ માણસને બોખે મુખડે
માંડયા છે લાખો મૂરખડે
કેમેરા : ને કૈં કૈં રખડે
પેન્સીલ-કાગળ લે.

એ લાખોમાં એક જ ડાહ્યો, ૫
ચહેરાની છખીઓથી કાપ્યો,
મુખ મેલીને જઈ મંડાયો
ઘરડે આ બરડે.

લાગણીઓ લહેરાય કલેજે,
બુદ્ધિખેલ રમાતા લેજે, ૧૦
પણ આ ભાઈ કલાધર ! કે'જે
શીદ મોહો બરડે ?

બરડામાં બંધી ન છટા છે,
નાંત્રિકતા કેરી ન ઘટા છે,

ગડગૂમડ બાઠાં ચાઠાં છે ૧૫
ઝરડાયલ ખરડે.

નહોતું જે મુખને મરકલડે
એવું શું હીકું તે ખરડે
કે બીજા પણ કાંડાં કરડે
ચીતરવા ખરડો ! ૨૦

મારી એ સમસ્યાનો ખાસો
આજ અચાનક જડે ખુલાસો,
વણજીએ બોલ્યો વાંસો
સમસ્યા સમજાવે.

ફૂટે ખરડો, “બાપુની લૂલી ! ૨૦
લોકપ્રશંસાએ મત્યભૂલી !
વિશ્વવશીકર એ વાંસલડી !
થાકી જમલડી !

ને ગાંધીના મુખ-મરકલડા !
અસંખ્ય ઉપમાના લાડકડા ! ૩૦
તારાં નખરાં થે ગ્યાં કરડાં,
વખાણુ-ખગડેલા !

સંકેલી લો કળા તમારી,
 વારી આવી પહોંચી મારી,
 હું કાળો કુખડો, પણ કારી
 ફાવે બસ મારી. ૩૫

કાકલુદી ને કાલાવાલા
 તમે કરી રહ્યાં નખરાળાં !
 હું નવ જાણું એ કે' ચાળા,
 હું રીઢો ખરડો. ૪૦

આવડતો એક જ એકડલો,
 આખર કયમ થઈ જવું કરડો,
 નિર્મમ, નિશ્ચલ, કાળો, કરડો
 હું નાનો ખરડો.' ૪૪

પરાજિતનું ગાન

[૧૯૩૩માં બધીજ ચીજોનો ને દેશનો પરાજિત દશામાં સૌ પહેલાં મુબઈ આવ્યા ત્યાંનેજાનું]

પરાજિતનું ગાન :
ગા મન, પરાજિતનું ગાન.
એકલ પરાજિતનું ગાન. ૩

પરાજિત સેનાપતિનાં
પંથ ને મેદાન સૂનાં :
શમ્યાં છે સન્માન જૂનાં :
વિજન પુરની ગલીગલીએ
તોય ગાજે ગાન,
ઓ મન! પરાજિતનું ગાન! ૯

પરાજિત પાછો વળે
સજવા નવાં આયુધ,
જનેતાને સત્નેથી.
પીવા અભયનાં દૂધ. ૧૩

કોણ સૂતા કોણ જાગે,
 કોણ જખમી દવા માગે,
 પૂછતો પ્રેમાળ રાગે
 ભમે છે મહેમાન :

ગા મન ! પરાજિતનું ગાન.

૧૮

પરાજિતનો ચાંદલો-કંકુ તણો :
 પરાજિતનાં છત્ર ચામર વીંઝણો :
 પરાજિતના લખોમુખ યોદ્ધાગણો :
 સદુ વિરામ્યાં, એક નવ વિરમે
 ખિરદનું ગાન !

ગા મન પરાજિતનું ગાન :
 એકલ પરાજિતનું ગાન.

૨૬

છેલ્લા સલામ

[હરિજનોને માટે પૂના ખાતે મંજારના 'કરના અનરાનસપ્રાદ વખત]

હાજી—'મુસ્લિમો રે ભૂંડો શબ સત રે ગોપીચંદ્ર,

પિયા ! ખરેશે ન બના હો છ !

એ રે સોજીને અમરે નીંદરા ન આરે ને

મારે મન રાજ ન બારે હો છ !—' એ ભજનનો.

સો સો રે સલામું મારાં ભાંડુડાંને કુંજે રે,
 ઝાઝેરા જુહાર જગને દેજે હો છ!
 મળાયું ન તેને સૌને માફમાફ કુંજે ને
 રુદિયામાં રાખી અમને રે'જે હો છ.

ટીપે ટીપે શોણિત મારાં તોળી તોળી આપું તો થે, ૫
 પૂરાં જેનાં પ્રાછત કદી થે જડશે ન છ,
 એવા પાપદાવાનલમાં જલે છે જનેતા મારી,
 દિલડાના ડુંગર સળગ્યા-ઠરશે ન છ!
 —સો સો રે સલામું

૧ ટીવાં બાપ્ય બાંડવ વનને પાંડુ તણા પુત્રે તે દી'
 નિરદોષી નાગાં લાખો ભુજણાં હો છ, ૧૦
 આહુનાં નિવાસી એ તો આ રે આર્યભોમ કરાં,
 પૂર્વજ મારાને પાપે લુટાણાં હો છ,
 —સો સો રે સલામું

૨ રઘુપતિ રામ મારા રુદાનો વિસામો—એણે
 ઋષિઓને વચને બાધેલ ખોટયું હોછ,

૧ આહુને ખાંડવ વન સદગુણીને સર્પાંને નદિ પાત્ર નામ નામની
 અને ૫ મનરભનિને કરમીદુત કસી દત્તીઃ કેવળ એ આદિ...
 પ્રેમ પદ્યની પાઠ્યા સદે જ.

૨ જીવો આહુને રમચંદ્ર પાસે પેઠાર કસી કે રમચંદ્ર નામના એ

પ્રભુનામ બજતો એણે પારાધિ સંહારિયો રે ૧૫
એનું ઘેર પાતક આજે ઊમટ્યું હો !
—સો સો રે સત્તામું

છેધાં, ખાજ્યાં, ગારદ કીધાં, પૃથવીનાં પેટમાં ને,
અસૂરો કહીને કાઢ્યાં વનવાસ છ;
જીવતાંને કાજે જીવી નરકું બંધાવિયું ને
સદાનાં નરાધમ રાજ્યાં દાસીદાસ છ—૨૦
—સો સો રે સત્તામું

૧ સમર્થોથી સત્તા સંતો, ધુતારાની ધૂતણખાજ,
કુડિયા ગુરુની કૈં કૈં કરામાત છ;
એની તો વણાવી ધોંગી ધરમધજ્ઞઓ ને
ભાંડુ કેરે રંગતે રંગી ભત્રી ભાત છ
—સો સો રે સત્તામું

એવી એવી ઝડીઓ મારાં સહોદરો ઝીંતતાં ને ૨૫
ધરમ-ધજ્ઞને ક્યારે સિંચાણું હો છ;
રુદામાં શમાવી સરવે રુદન-પિયાલા વાલાં

શુદ્રે તપશ્વર્યા મદી છે તે કાણે મારે પુત્ર મૃત્યુ પમે છે ! તે પરથી
રામચંદ્રે એ તપશ્વર્યાનો શસ્ત્રઘટ કર્યો હતો.

૧ આ બધા જીવોમાં ધર્મને નમે થઈ રહેલ છે એ ભાવાર્થ.

હરિ કેરા રથડા હેઠળ પિલાણું હો જી.

—સો સો રે સલામું

રથના સારથિડા સુણજે સાધુ ને ગુંસાઈ સરવે !

‘કડાકા કરે છે રથની ધરીઓ હો જી. ૬૦
જુઓ જુઓ જુગનો ભૈરવ જીભો વાટ ખાળી આજે.

ભીતર નિહાળો, હરિ ક્યાં પળિયો હો જી

—સો સો રે સલામું

જુગનો મહારાજ આજે મહાકાળ જાગિયો ને

ધરમ કેરાં ધારણ-કાંટા માંડે હો જી;
સતને ત્રાજવડે મારાં કલેજાં ચડાવિયાં મેં, ૩૫

શીશ તો નમાવ્યું શાસન-દેડે હો જી

—સો સો રે સલામું

હરિ કેરાં તેડાં અમને આવી છે વધામણી રે,

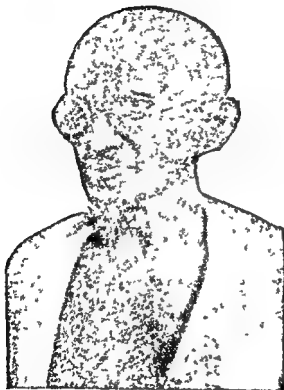
દલિતોને ઉત્સવ હાકલ થઈ છે હો જી;

હસતાં મુખડાંની અમને વિદાયું દિયો રે વાલાં !

રખે કેઈ રોકે નયણાં રડીને હો જી !

—સો સો રે સલામું

૧. મહાત્મ દત્તા દેવે : ‘I have laid down my life in scales of justice.’

તારાં પાતકને સંભાર

(ઉપરના બે અવધરે)

તારાં પાતકને સંભાર મોરી મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

પોતાના પાપભારે પોતે તું ચેપાણી
એવી કાળજૂની જીલમકમાણી હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

પરને ચટકીને નીચાં ઊંચી તું કે'વાણી !
આખર અંગે અંગે આપેથી છેદાણી હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

તારે મંદિરિયે આજ કોનાં ચાલે શાસન,
જે જે દેવ કે અસૂરનાં એ આસન હો મા ! ૧૦
રે હિન્દ મોરી મા !

આભામંડળ લગ એનાં શિખર એ'ચાણાં,
એના પાયામાં તુજ છોડાં આરાણાં હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

પાયા હેઠળથી આજે હાહાકાર જાગે, ૧૫
ભૂખી ધરતી નવત્રા ભોગ ભારી ભાગે હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

તારો ધૂરીંધર આજે સમાધ ગળાવે,
તારા ઇશ્વરને આકૃતિ એવી ભાવે હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા ! ૨૦

તારા દેવળના ઘેર ધુમ્મટ ઊંચા તૂટે,
જેને છુંધાંતાં તે જાગી તુજને લૂટે હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

સાંભળ સાંભળ હો ખહેરી ! બાવિના ભણુકાર,
તારા ભોગળ-ભીડયા ભાંગે ઠાકરદ્વારા હો મા ! રખ
રે હિન્દ મોરી મા !

એની ચિરાડે ભેતો અવધૂ એક જૂરે,
અંદર પોતાનાં શોણિત ને હાડ પૂરે હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

એ રે પૂરણહારને પૃથ્વી કેમ ખોશે, ૩૦
બૂંડી ! એ મરશે તો જીવન કેનાં રેશે હો મા !
રે હિન્દ મોરી મા !

તારાં પાતકને સંભાર મોરી મા !
રે હિન્દ મોરી મા ! ૩૪

*અંતરની આહ

[૩૧મું આધીછ ગાળમેછ પશ્ચિમમાં જતા અટક્યા ત્યારે]

મને સાગરપાર બોલાવી એા પીઠન !
આદરમાનભર્યાં દઈ ધન,
બાંધવતા કેરું બાંધીને બંધન

આખર આજ મતિ બિગડી :
રૂડી શ્વેત ધન રગદોળી રહી ! ૫
અધિ ! અમૃત ચોઘડિયાં ગડિયાં
ત્યારે કેમ હળાહળ ઘોળી રહી !

મારા કોલ પળાવવા કારણિયે
ખાંડ્યા ખેટોને મેં તો ખાંડણિયે,
એનાં ધાન લીધાં કણીએ કણીએ, ૧૦
'ખપી જાઓ વીરા મારા,
નેટીને ખાતર !'
એમ ધૂમ્યો વિનવી વિનવી,

ત્યારે વાહ સુખન ! ઇમાનદારી કેરી
વાત તારી તો નવી ને નવી !

હું 'સુલેહ ! સુલેહ ! સુલેહ !' રટ્યો; ૧૫
નવ નેકીને પંથેથી લેશ હટ્યો,
દિલે તારેથી તો ચે ન દંશ મટ્યો,

તું 'ડરાવ ! દબાવ ! ઉડાવ !' વિના
ખીજે દાવ એકેય શીખી જ નથી !
તું ને શું કહું માનવની જનનિ ! ૨૦
વશ થાય પશુ પણ વાલપથી.

મારા જેડુને મારઃ મને તાંહી મેફિલ !
આંહીં જાળીખારઃ ત્યાં ફૂળે કોફિલ !
આંહીં કાળાં કારાગારઃ ત્યાં મંજિલ !

ખૂબ સહ્યાં અપમાન, ગળ્યાં વિષપાન; ૨૫
હવે મને રોકીશ ના !
મારાં સ્થાન માતા કેરી સૂંપડીએઃ
મને મેફિલમાં ઘેલી ! ગોતીશ ના.

અહીં છે, અહીં છે, મુગતિ અહીં છે; ;
નથી ત્યાં, નથી ત્યાં, ખીજે ક્યાં, અહીં છે; ૩૦
પ્યારી મા-ભૂમિની ધરતી મહી છે.

એને શોધીશ ના દિલ ! સાગરપારની
 તેજભરી તકરાર વિશે,
 એનો રાખીશ ના ઇતખાર હવે
 ખીજ વાર કો' કોલકરાર વિશે ! ૩૫

વળી જાઓ રે વહાણુ વિદેશ તણું !
 મારે હૈયે તો કોડ હતા ય ધણા
 સારી સૃષ્ટિના સંતસમાગમના.

મારે હોંશ તો ખાસ હતી મારા ખૂનના
 ખ્યાતી જનોના મિલાપ તણી; ૪૦
 મારે હામ હતી બૂખ્યા સિંહોને ઘોડમાં
 પેત્રીને પીઠ પંપાળવાની.

મહાસિંધુની ઓ લહરી લહરી !
 તમ બિન્દુ ચે બિન્દુની છામ કરી
 વદજે સારા વિશ્વને તીર ફરી- ૪૫

જગખાંધતતા કેરા વૈરીજનોને ન
 ગાંધીનું પ્રેમપ્રયાણ ગમ્યું;
 દાડગોળાના વારસદારને નમ્ર
 ફકીરનું નેત્રસુધા ન ગમ્યું. ૪૬

છેલ્લો કટોરો

[૩૧ ની ગાળમેઠ પરિવર્તન જતી વેળા]

છેલ્લો કટોરો ઝરનો આ પી જાણે બાપુ !
સાગર પીનારા ! અંજલિ નવ ઢાળજો બાપુ !

અણખૂટ વિશ્વાસે વહ્યું જીવન તમારું
ધૂતો દગલબાળે થકી પડિયું પનારું :
શત્રુ તણે ખોળે ઢળી મુખથી મુનારું ૫

આ આખરી યોગીકંડે શિર સોંપવું, બાપુ !
કાપે બસે ગર્દન, રિપુ-મન માપવું બાપુ !-છેલ્લો ૦

મુરખમુરના આ નવયુગી ઉદ્ધિ-વલોણે
શી છે ગતાગમ રત્નના કામી જનોને !
તું વિના શંભુ ! કોણ પીશે ઝર દાંણે ?

દેવા લગી ગળવા ગરલ ઝડ જાણે બાપુ ! ૧૦
ગોસામ્બરોદ્ર ! કરાલ-કોમલ ! જાણે બાપુ !-છેલ્લો ૦

કહેશે જગત : જોગી તણા શું જોગ ખૂટયા ?
દરિયા ગયા શોષાર્ધ ? શું ધન—નીર ખૂટયા ?
શું આભ સૂરજ-ચંદ્રમાનાં તેલ ખૂટયા ? ૧૫

દેખી અમારાં દુઃખ નંવ અટકી જાણે બાપુ !
સહિયું ધણું, સહિશું વધુ, નવ થડકજો બાપુ—છેલ્લો ૦

ચાખૂક, જતી, દંડ, ડંડા મારના,
જીવતાં કપ્રસ્તાન કારાગારનાં,
થોડા ઘણા છંટકાવ ગોળીખારના, ૨૦

એ તો બધાં ય જરી ગયાં, કોઠે પડયાં બાપુ !
કૂત્ર સમાં અમ હેડાં તમે લોઢે ઘડયાં, બાપુ !—છેલ્લો ૦

શું થયું, ત્યાંથી ઢીંગલું લાવો ન લાવો,
ખોસા દધશું બલે ખાલી હાથ આવો !
રોપશું તારે કંઠ રસખસતી ભુજાઓ. ૨૫

દુનિયા તણે મોંયે જરી જઈ આવજો બાપુ !
હમદર્દીના સંદેશડા દઈ આવજો બાપુ !—છેલ્લો ૦

જગ ભારશે મેણાં : ન આવ્યો આત્મજ્ઞાની !
 ના'વ્યો ગુમાની પોલ પોતાની પિછાની !
 જગપ્રેમી જોયો ! દાઝ દુનિયાની ન જાણી ! ૩૦

આજર માનવ—જત આકુષ્ઠ થઈ રહી બાપુ !
 તારી તખ્તીખી કાજ એ તલખી રહી, બાપુ !—છેલ્લો ૦

જ બાપ ! માતા આખલાને નાથવાને,
 જ વિશ્વહૃત્યા ઉપરે જળ છાંટવાને,
 જ સાત સાગર પાર સેતુ બાંધવાને.

ધનધોર વનની વાટને અજવાળતો બાપુ !
 વિકરાળ કેસરિયાળને ચંપાળતો બાપુ !
 આવ્યો જજે ! તુજ ભોભિયો ભગવાન છે બાપુ !
 છેલ્લો કટોરો ઝેરનો પી આવજે બાપુ ! ૩૧

માતા, તારો બેટો આવે !

[ગાળમેલમંથી પાગ આવ્યા ત્યારે લગ્ન-સિવાઈને નીદર નાવે]

માતા ! તારો બેટો આવે,
આશાહીન એકલો આવે.

જેજે ! મારો બેટો આવે,
સંદેશાગ્યો બેપિયા લાવે.

જવાલામુખી એને કાળજે રે,
 એની આંખમાં અમૃતધાર— ૫
 એવો કોઈ માનવી આવે.
 ભેળાં કાળનોતરાં લાવે—માતા૦

સૂતો રે હોય તો જગજે સાયર !
 ઘેર આવે પ્રાણધાર;
 હૈયે તારે બાંધ હિડોળા,
 મોલી મારો ખાય બે ઝાલા—માતા૦ ૧૦

ધૂળરોળાણા એ મુખ માથે વીરા,
 છાંટજે શીતળ છોળ;
 પ્રેમેથી પાહુલિયા ઘેજે !
 આછે આછે વાયરે હોજે—માતા૦

તારા જેવાં એના આતમાનાં ગેબી
 હિમ અગાધ ઉંડાણ;
 ત્યાં યે આજે આગ લાગી છે ૧૫
 ધુંવાધાર તોપ ઘગી છે.—માતા૦

સાત સિંધુ તમે સામઘ રે !
 એની ચોલવાશે નહિ ઝાળ,

ઠાલાં નવ ઢોળશે પાણી !
ના ના એની વેદના નાની—માતા૦

કોટકોટાન હૂતાશ જલે તારા
હેયાની માંહોં ઓ આભ ! ૨૦
એવી કોડ આપદા ધીકું
છાની એની છાતડી નીચે—માતા૦

માનતાં'તાં કૂડાં માનવી રે,
એને ફેસલાત્રી લેવો સે'લ !
પારાધીનાં પિંજરાં ખાલી,
હંસો મારો નીકળ્યો હાલી—માતા૦ ૨૫

ઘોર અંધારી એ રાતમાં રે
બીજાં બાળ ઘોરાણું તમામ,
આઠે પો'ર જગતી આંખે,
બેઠો તું તો દીવડે ઝાંખે—માતા૦

બૂડયા બૂડયા બીજા ઘેલડા રે
માયામોહ કેરે પારાવાર;
બેટા ! તું તો પોયણું નાનું, ૩૦
ભણું એક અણબિંબણું—માતા૦

પોતાના બાણપિપાસુઓનાં તેં તો
 જોળલે જેલાવ્યાં બાળ;
 સુમી સુમી છાતીએ ચાંધ્યાં,
 બંધુતાના બોલડા આપ્યા—માતા૦

રેમેરેમે તારે દાંત ભીંમી ઝેરી
 કરડ્યા કાળુડા નાગ, ૩૫
 ડંખે ડંખે દૂધની ધારા,
 રેલી તારા દેહથી પ્યારા !—માતા૦

ચીર પાંચાળીનાં ખેંચવામાં નો'તા
 પાંડવોએ દીધા હાથ,
 આજે અધિકાઈ મેં દેખી.
 બેઠાઓએ માતને પીંખી—માતા૦ ૪૦

એકલો તું આડા હાથ દેતો ઊભો
 દોખિયાંને દરબાર,
 તારી એ અતાગ સખૂરી,
 શોષી લીધી બાણની પૂરી—માતા૦

હુ પીધાં હીણમાન પીધાં,
 પીધાં ઘોળી દગાવાળાં દૂધ,
 કટકડતાં તેલ તેં પીધા, ૪૫
 ગાળી ગાળી લોહ પણ પીધાં—માતા૦

ગોપવીને છાના ધાવ કલેજના

રાખજે ખખ ખામોશ !

વાવાઝોડાં કાળનાં વાશે,

તે દી તારી વાટ બેવાશે—માતા૦

કંપશે સાત પાતાળ, આભે જતા

ઝીંકશે સાયરલોહ, ૫૦

ખંડે ખંડ બોળશે લાવા,

ભૂકમ્પોના ગાજશે પાવા—માતા૦

‘ ધાજો ધાજો ધેતુપાળ ! ’ એવા

તે દી ઊઠશે રે હાહાકાર,

શાદૂળા ને સાંઢ માતેલા,

હંગે હંગે ભાગશે ભેળા—માતા૦ ૫૫

ભાઈ વિદેશીડા ! વીનવું રે એને

રોકશે મા ઝાઝી વાર,

બેઠી હું તો દીવડો બાણું,

ક્યારે એના ગાલ પંપાણું—માતા૦

તારી કમાઈ ગુમાઈનો રે મારે

માગવો નોય હિસાબ,

બેટા ! તારી ખાકની ઝાળી,

માતા કેરે મન અમોલી—માતા૦ ૬૧

ધરતી માગે છે ભોગ !

['૩૦ની દડી-ફૂલ વખતનું]

જેવાયત પ કેત દાડા દાખવે' એ જુના સમનનો ઢાળ

‘પોરો રે આવ્યો રો સંતો ! પાપનો;
ધરતી માગે છે ભોગ.’

ભાંડી રે નોદરુંમાં અમે સાંભળ્યું

‘ધરતી માગે છે ભોગ !’

ધરતી માગે છે ભોગ

૫૭

મૃતાં રે સ્વપનામાં અમે સાંભળ્યું
'ધરતી માગે છે ભોગ !'

૫

પડધા પડયા રે ખંડખંડમાં
ધન ધન સૂસવ્યા પવન;
અંધારી રાત્રીનો મારો સાયબો
આથે વીંછે ગાઢાં વન-ઊંડી રે ૧૦

દીધા રે ટકોરા એણે દ્વાગમાં,
ભાંગ્યા એણે ભોગજોના ભાર;
વેણુ રે વગાડી વસમા સૂરની,
સાયબાનાં જણેણ્યા સિતાર-ઊંડી રે ૦

'નિંદરનાં ઘેરાણાં તમે જાગજો !' ૧૫
ગરજ્યો સાહેબનો સવાલ;
'આગ્યુનાં એરાણાં તમે ઊઠજો !
'કબડનાં ઊઠો રે કંકાલ !-ઊંડી રે ૦

'જગો હો ખળહીણાં ખંધુબેનડી !
'આપણાં આપ્યાં છે ટાણાં; ૨૦
'ઊઠો હો ખંખેરી ખોટી ખીકને !'
'મુગતિનાં વાયે રે વાણાં-ઊંડી રે ૦

સમરથનો સૂરજ આજે આથમે,
 આથમે ભૂપતિઓના બાણ :
 ખંડ રે પતિયુનાં તપ્તો ખળભળે, ૨૫
 બાધ ! એના દળમાં ભંગાણુ—ઊંડી રે

દૂખળા રે'વું છે દિન કટલા ?
 કટલા જુગ રે કંગાળ ?
 નોધારાં થઈને શોદ શરણાં લિયો ?
 દુનિયાને દેશે રે હુંકાર—ઊંડી રે ૩૦

લખોમખ વેરી છે ધણીએ રિદ્ધિયું
 ધરતીને ખાળે ઠારઠાર;
 ખાવિદે દીધા છે દરિયા ને હવા,
 આજ એમાં પડિયા છે ચોર—ઊંડી રે

ઊંઘાં રે નીઘાં ને ધનવંત નિરધનાં ૩૫
 બાઈ રે એ તો કૂડના રે ભેદ,
 ભેદની ભોંત્યુને આજ મારે ભાંગવી;
 મનડાની આખરી ઉમેદ—ઊંડી રે

ખાલા તો ઘૂંટયા મેં અમરત—પાનના:
 આવળે પીવા પ્રેમવાન, ૪૦

ધૂરે રે લાલપન્થેરી ગાંખડી,
મરવા બનો મસતાન—ભાંડી રે૦

ભાંડી રે નિંદરુમાં અમે માનિયું,
વાયરો સૂસવે ભેંકાર;
ગાઠા રે સપનામાં અમે શોચિયું, ૪૫
વાદળાં કરે રે પોકાર—ભાંડી રે૦

ગાફિલ બનીને આઢયાં ગોઢડાં,
ધર ! ધર ! ઘોર્યાં સારી રેન;
જગન્તા દીઠા રે નેજા ફરકતા,
ભિતર્યાં મતલબનાં ઘેન—ભાંડી રે૦ ૫૦

સાયબાને દીઠો જળહળ ઝૂઝતો,
ચોય દશ ચડયા એના વીર;
તંબુરાની કીધી તુરી ને ભેરીઆ,
પાયાં એણે પોતાનાં રૂઢિર-ભાંડી રે૦ ૫૫

માટીનાં કીધાં રે એણે માનવી,
જળમાંથી જલાવ્યા ચિરાગ;
ધન રે રોપાણી સત ધરમની;
કડ-ધેરે કળેજ્યા હો કાગ—ભાંડી રે૦

નિવેદન

(આગાખાન મહેલમાં તા. ૩ મે જુધવારનાં પારણાં વખતે શ્રી સરોજિનીબે અમેલ ગીતાનંદિનું પદ સુણાવ્યું. તેના મૂળ લાગણી કાવ્યનો અનુવાદ)

આ છે છેલ્લી યાચના આપ પાસે;
મારા કાંડા છેક અંતસ્તલેથી
છેલી નાખો ક્ષીણના સર્વ મારી
પૂરા જોરે ખર્જ ઝીંકી પ્રભુજી !

‘સુખોને ચે છરવી જાણવાની ૫
શક્તિ દેજે સુખ કંટાં કરીને,
શક્તિ દેજે દુઃખમાં એહવી કે
દુઃખો મારાં શાંત મોંચે હસીને
પોતે પોતાની જ પામે ઉપેક્ષા.
શક્તિ દેજે ભક્તિની નાથ એવી ૧૦

જેણે મારાં કર્મ સાફલ્ય પામે,
જેણે મારા દુન્યવી રુનેહ પ્રેમ
મહેકી ઊઠે પુણ્યનાં પોયણાં શાં.

કંગાલોને જ્ઞાનહીણાં કરું ના, ૧૫
જલ્લીમોને પાપ ઝડી પડું ના,
ભંચે માથે ક્ષુદ્રતાની વચાળે
ચાહું એવી શક્તિ આપો પ્રભુજી !

શક્તિ દેજે-આપને પાપ નામી
પોતાને હું સ્થિર રાખું સદૈવ, ૨૦

સો સો વાતુંનો જાણનારો

ભાત એવો છે કે દિન અને પ્રિયાનીઆ મેં જડેનો મને છે પ્રિયાનીઆ
 પછે છે કે 'મોડન મોડન એમ જખ્યા કરે છે, તો તે તમારા દીકરાને
 મારે શી રીતે જોળખતો એનાં એધાણ તો કહો દિન કહે છે—

રાગ હી થતો

સો મો વાતુંનો જાણનારો,
 મોસીડો મારો ઝાઝી વાતુંનો ઝીલનારો.

ડગલે ડગલે હાથ્યા કરે છે.
 ઊંચાણમાં ન ઊભનારો;
 દાળ બાળીને સહુ ધ્રોડવા માંડે ૫
 દાળમાં નવ ધ્રોડનારો—મોલીડાં

ભાગ્યા હાય એના ભર થનારો,
 મેલાં ઘેસાંને માનનારો;
 ઉપર ઊજળાં ને મનમાં મેસાં (એવાં)
 ધોળાંને નહિ ધીરનારો—મોલીડાં ૧૦

જોના કાંતેલમાં ફેદો ન ઊમટે,
 તાર સદા એકતારો;
 દેયે દુખળીઓ ગેબી ગામડીઓ,
 સુત્સદીને મૂંઝવનારો—મોલીડાં

પગસાં માંડશે એવે મારગડે ૧૫
 (એની) આડો ન કોઈ આવનારો;
 ઝેરના ધૂંટડા જીવી જશે ધં તો,
 બોલીને નૈ બગાડનારો—મોલીડાં

નાનાં બાળક જોવો હૈયે લેરીડા,
 એડમાં આપડનારો; ૨૦

ફૂલો માખણ જેવો સાદો ને સ્વાદ્યો
કાળને નોતરનારો—મોલીડાં

ઝીણી ઝૂપડીએ ઝીણી આંખડીએ,
ઝીણી નજરથી જોનારો;
પોતે ચણેલામાં પોલ ભાજે તો ૨૫
પાયામાંથી પાડનારો—મોલીડાં

આવડું હોય તો કાચે તાંતણે
બંધાઈને આવનારો;
ના'વડું હોય અને નાડે જો બાંધશે તો
નાડાં તોડાવી નાખનારો—મોલીડાં ૩૦

રૂડા રૂપાળા આખા થાળ ભરીને '
પીરસે પીરસનારો,
અજરણ થાય એવો આ'ર કરે નૈ કદી,
જરે એટલું જ જમનારો—મોલીડાં

આભે ખૂતેલી મેડી ઊજળીયુંમાં, ૩૧
એક ઘડી ન ઊભનારો;
અન્નનાં ધિંગાણાંની જાની ઝૂપડિયુંમાં
વથૂતેડાવ્યો જનારો—મોલીડાં

સહુને માથડે દુઃખડાં પડે છે,
 દુઃખડાંને ડરાવનારો; ૪૦
 દુઃખને માથે પડ્યો દુઃખ દખવીને એ તો
 સોડ તાણીને સુનારો—મોલીડાં

કાળ જેવાને મહાકાળ લાગે છે,
 આભને બાથ લીડનારો;
 *સુરજ આંટા ફેરે એવડો ડુંગરો, ૪૫
 ડુંગરાને ડોલાવનારો—મોલીડાં

આજખજે યેનડી એ જ એધાણીએ
 મારા આળાનો એ ખૂંદનારો;
 મારો મોહનજી એ ઝાઝેરું જીવે
 મારા ધડપણનો પાળનારો—મોલીડાં ૫૦

* અંગેજી કહેવલ છે કે અંગેજના રાજ માથે સુરજ કહી આવ્યમતો નથી, એવા અંગેજ રાજ રૂપી જે ડુંગરો, તેને ડોલાવનારો

વાણિયો ખેડે વેર

માતાછની નાખતું વાગે છે,
આજ સૂતા મા માનવી નાગે છે,
લીલુડા માથડા માગે છે.

એક ભેંધો એવો જગીઓ રે
જેણે સુતો જગાડ્યો કાળ, ૫
પગ પાતાળે ને શીશ આકાશે,
હાથ પોગ્યા દિગપાળ—માતાજીનીં

દેશ આખો આજ હૂકળી ઊઠ્યો,
વિદેશમાં જગ્યો હોળ,
હાડને ખોખે હાકલું દીધી, ૧૦
ભોમકા હાલકલોળ—માતાજીનીં

આભની સામાં વેર ઉપાડ્યાં,
નાળ જંજાળ્યું તૈયાર,
પે'રવા ખાંડી પોતડી રે એને
હાથ નથી હથિયાર—માતાજીનીં ૧૫

ધાવ ઝીલે ધમસાણના રે
એની આંખમાં ના'વ્યાં ઝેર,
દુનિયા આખી ડોલવા લાગી,
વાણિયો ખેડે વેર—માતાજીનીં

ધાવ ઝીલે રથ ધૂમતો રે એણે ૨૦
નાખીઆં કોઠે લોધ,

કેક હેમાળામાં કેડિયું પાડી,
પગલાં પાછાં નેાય—માતાજીનીં

માયડાં માગે માવડી ત્યાં સૈ
બેટડા ભેળા થાય, ૨૫
રીડ પડી રણહાકની રે
આજ ક્ષતરી કાં સંતાય—માતાજીનીં

વાંક કાઠી એણે લાકડું વેચું
પાપને લાગી ધાક,
રાંક ગોતી રજપૂત કર્યા, ૩૦
આતો વાણિયો આડો આંક—માતાજીનીં

શીશ કાપી એણે માંધણે બાંધ્યું,
કોણ રાજા કોણ રાંક,
શેઠ કાંટો લેને ભેખવા બેઠો ધ
રાખશે કાંટોકાંટ—માતાજીનીં ૩૫

કાંઈ સૂઝે નર્ત કોઈને એવો
ધુમ્મસે ગોટાગોટ,
ધાંગડા હાથી ધૂજવા લાગ્યા ત્યાં
દૂબળે દીધી દોટ—માતાજીનીં

મેત ઉઠાડીને સાળધું કીધું ૪૦
વાણિયે ઘેર્યો વાઢ,
ધડ ધિંગાણે હાકલું મારે,
તોપને લાગી ટાઢ—માતાજીનીં

*અંગ વેરાવે ને શીશ અંડાવે,
લુંટાવે ધરખાર, ૪૫
વીર વે'વાડે વાણિયો ને દે
નમતું એ તલ ખાર—માતાજીનીં

આજ શિવાજીના ખેટડા આવે
મેતની લેવા લે'ર,
દૂધ પીધા પછી લોઈ પીશે ૫૦
એનું વાણિયો લેશે વેર—માતાજીનીં

. * વીરસેન, સમાજશા, જગદુશા. વગેરેએ અંગ વેરાવ્યું, પુત્રનું માથું ખાંડ્યું, હુકાળમાં લકમી લુંટાવી દીધી.

લાડકડો વર

બહુ કોડ કુમાર જીવાન થયા,
 નહિ ઘંટી છોડાવણુહાર થયા,
 હવે હાલી શકે નહિ હાથડીઆ;
 ગ્રહી માતની વાત વિચાર કરી,
 વરરાજ હજાર તૈયાર થયા;

સૂણી માંડવડાની જ્યાં સામગરી,
લગનો લખીઆ પછી નાશી ગયા. ૫

વરવા તણાં લીધમ નીમ ગ્રહાં,
એણે માતહિતે ખડુ દુઃખ સહ્યાં,
એનાં હાડ ને ચામ ધસાઈ રહ્યાં;
ખળતી દળતી જોઈ માવડલી,
એના આતમને સળગાવી રહ્યાં;
જણનારીના માનને કારણીએ,
ન સહાય એવાં અપમાન સહ્યાં. ૧૦

વર તેત્રીશ કોડનો તારક છે,
ભુવમાર અપાર ઉતારક છે,
સતધારક પાપસંહારક છે;
નિજ શીશનું શ્રીકૃષ્ણ હાથ લીધું;
શરણાઈ ને ઢાલના શોર થયા;
પતિતો તણો પાવન આ નવશા,
પછી પીઠીનાં કેશરીઆં કરીઆં. ૧૫

એને પોંખણ કાળ તણા ગણ છે,
એનો માંડવડો તો મહારણ છે,
તક્તવાર તણાં એને તોગણ છે;

જનીવાસ તણા એ ઉતારા તણી
 મહેમાનીમાં જેલ તણાં ધર છે;
 લલકારો એનાં સહુ ગીતડીઆં,
 હિંદમાતનો લાડકડો વર છે. ૨૭

દિન રાત ધખેલ હતી તપતી,
 જેણે કૈક નમાવી લીધા નૃપતિ,
 એવી નાળ જંનળ કરાળ હતી;
 ભયકાર મુખે વિકરાળ હતી,
 ઝગતી જમ્યાંખ શી જમગરી;
 એવી તોપને મોઢડે બાય ભરી,
 પછી હાકલ દાગવવાની કરી. ૨૫

સળગે એવી દારૂની શેરી હતી,
 એમાં આગ લગારેક જેરી હતી,
 ભેળી વાયુના કોપની ફેરેરી હતી;
 વર કૈક થયા પણ ભાગી ગયા,
 નભમંડળમાં એની ઝાળ ગઈ;
 નિરખી મન મોહન મૂરતિયો,
 ઉત્પાતની આગ એલાઈ ગઈ. ૩૦

એક કાળનો થાળ ત્યાં પીરમીઓ
 વિષવાળો કંસાર એ ખાઈ ગિયો,
 પછી પેટડિયામાં પચાવી ગિયો;
 સુખકારી હતો ને કુમારી હતી,
 હતી નામ સ્વતંત્રતા સુંદરી;
 એને મોહિની મોહનની પ્રગટી,
 વરમાળ હતી કંઠમાંગ ધરી. ૩૫

ધૂણી બજે

[નાગા નિરંજન બાવાની કોઈ ધૂણી કોઈ દિવસ જુગાથ નહિ. રાત ને દિવસ બન્યા ન કરે તેમ ય. ગાંધીજીના હયાતા દેશદાસની જે ધૂણી રાત દિવસ બજે છે તે બીજી કોઈ રીતે જુગાથ નહિ. એ રીતે આખો સાવ બાવાજીની ધૂણીનો છે. તપસ્વી તપ તપે ત્યારે એને બોળવવા ઉદ્દેશજ તેની પાસે તિલ્લિતિલ્લિ મોકલે, અમ્મરાઓ મોકલે, દેવ બનાવવાની લાલચ આપે, એ રીતે એના બધાથ ઉપાથ કરે કામ્ય કે તપસ્વી બસબસ તપ તપે તો ઉદ્દેશ પળ તેને રાજ્યે થતું નેહ્યે. આ જીવની એકેક ક્ષણે ગાંધીજીના મોહામોહા પ્રજાની આખી કલ્પના છે.)

(બજન કાફી)

બાવલીઆની ધૂણીમાં આગ બજે,
 ધૂણીમાં આગ બજે;
 બાવલીઆનાં અંગેઅગ પ્રજાજે;
 બાવલીઆનો ધૂણીમાં આગ બજે.

હાડતું થોજત તપ તપે એ વાળ્યું ન પાણ્યું વજે,
 ભેગીડા ફેરા ભેગ નીરખી, ઈદાસન બજાબજે
 —બાવલીઆની૦

રિદ્ધિસિદ્ધિ બેઉ ભાભી રહી પણ જોગીડા નજરું ન કરે,
રંભા કેરાં નૂપુર ઠણક્યાં, તોય સમાધિ ન ટળે
—બાવલીઆની૦

ઝેરના ખ્યાલા દીધા જોગીને, હસી હસીને ગળે,
ઝેર જરી ગ્યાં કોઠે પડી ગ્યાં, કોઈ ન કારણ કળે
—બાવલીઆની૦

તેડવા જોગીડાને વેમાન આવ્યાં, દેવસભા સહુ મળે,
દંદ્રવેભવની લાલચ આપી, તોય ન ચિતડું ચળે
—બાવલીઆની૦

લાખો લોટીમાં લખી દીધું કે, આમાંથી માગ્યું મળે,
એક ઉઠાના રચાખર માગ્યા, દેવ ચડયા વમળે
—બાવલીઆની૦

જોગીડા કેરા મંત્ર ઝીલવા, અસંખ્ય માથાં મળે,
જોગધરની શોંગી બળે ત્યાં, વૈયાંના ઘેરા વળે
—બાવલીઆની૦

અસહકાર એ પંચાક્ષરનો મંત્ર બાવલીઓ ભણે,
 એ મંત્રના આંચકાથી પ્રહાંક આપું ખળખળે
 —બાવલીઆનીં

વળ રંભા ને વૈભવ હાર્યા, સાધુડો ન સળવળે,
 ઇંદ્રાસન પર ઇંદ્ર ન બેસે, તપ લાગ્યો એને તળે
 —બાવલીઆનીં

૩ 'નમઃશિવાય'—એ પંચાક્ષર મંત્ર છે. તેમ ગાંધીજીનો 'અસહકાર' એ પંચાક્ષરનો છે.

નગારે ગેડી

(અલખ નિરંજન, અલખ નિરંજન, એમ બોલતા બોલતા નાગા અબ-
ધૂતોની ઘણી જમાતો પીપાચાવ તથા ગોપનાયજમા જોઇ છે અને સાથેસાથ
પોડા કે ભટ પર એની નોખત વાગી હોય કાન પટયું સંજનાય નહિ ને
જે કોઇ જોવા જાય તે બાવાછની ધૂન સાથે ધૂન મેળવે છે, એ ઉપરાંત
પૂ. ગાંધીજી પણ એ અલેકીયા હોય અને એની નોખત વાગતી હોય એવી
આ કલ્પના છે.)

સજન કાશી

બાવલીઆની નોખત ઘોર રડી;
નોખત ઘોર રડી;
બાવલીઆની ગેડી નગારે પડી,
બાવલીઆની નોખત ઘોર રડી.

સત્યાગ્રહનાં કીધાં નગારાં, અહિંસાની હાંડી કરી,
એ ત્રંબાળુ માથે ધાવ દીધો એની વિલાંતે ફાળ પડી
—બાવલીઆની૦

જગ્યા જોગીડા લાખમ લાખુ, આલેક ધૂન પડી,
ધાવણુ ધાવતાં બાળ ફૂગાવી, જોગણીયું રણ ખડી,
—બાવલીઆની૦

નમી પડેલી જૂના જુગની, રૂપડિયું થઈ ખડી,
રૂપડિયુંના જય નીરખી, મેલાતું લડયડી
—બાવલીઆની૦

કાચે તાગડે તોપને બાધી, આ તે જહુગરી કે જડી,
નવો અખાડો જોવાને દુનિયા ફિલ્લે કાંગરે ચડી
—બાવલીઆની૦

ભોળા શંભુજનો શંખ વાગ્યો, આકાશે ધૂન ચડી,
મસાણુંમાંથી મુડદાં જગ્યાં, હુલૂકારની જડી
—બાવલીઆની૦

ઐરણુ માથે ધણુ નીવેડી, નવી દુનિયા ધડી,
ઠાઠવ કેરાં માનવી જુઓ ઝીલે બંદૂકો ઝડી
—બાવલીઆની૦

નાળ જંજળુંના દારૂ ન ઊઠે, બંદૂક શકે નાહ લડી;
તત્તવારુંની ધારું ઓરાણી, સતની ફોજી ચડી
—બાવલીઆની૦

જૂના દાખલા નથી કે કોઈએ લડાઈ આવી લડી;
રામતણાં રખવાળાં જોગીડા, ભલે પેરી એક પોતડી
—બાવલીઆની૦

ત્રણ વાચન-શ્રેણીઓ

‘૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં સરકારે ફલજાબ સાપ્તાહિક પર થોડા માસ પ્રતિબંધ કરમાવ્યો હતો તે વખતે અમે એક સાહિત્યશ્રેણી ચાલુ કરી હતી. તેમાં ૮૦-૧૦૦ પાનાંની પુસ્તિકાઓ પ્રકટ કરતા. આ શ્રેણીમાં નીચે મુજબની છ છ ચોપડીઓના બે જૂમખા બન્યાં હતાં.

૧. ‘મહેલાનાં રુધિર ને જીવતાનાં આંસુડાંઓ’ : એમાં ભારતવર્ષનું નવનિર્માણ કરનારા મુએજ તેમજ જીવતા રાષ્ટ્રપુરુષોની ક્રમબદ્ધ ઝડપી જીવન-કથાઓ છે.

૨. આપણું ઘર : એમાં અનેક રાષ્ટ્રપુરુષોએ પોતાના જીવનનાં ધણાં વર્ષો સુધી ઘર બની મયેજ કારાગારને વિશે શુ શું લખ્યું છે ને કેવા મથતો ચિતનો અનુભવેજ છે તેનો ચિતાર છે.

૩ અકબરની યાદમાં : ‘૪૨ની સાતમાં મુગલ શહેનશાહ અકબરની જન્મન્તી ઉજવાઈ હતી તે અવસરને નિમિત્તે પ્રકટ કરેલ આ ચોપડીમાં મુઝિબેનુ આ દેશમાં આગમન થયું ત્યારથી લઈ કોમી પ્રજા અત્યારે કઈ અવસ્થાએ પહોંચ્યો છે ત્યાં સુધીનો ક્રમબદ્ધ ઇતિહાસ આપ્યો છે.

પાંચ વરસના પંખીડાં : હિદી વાઈસરોય લોડ્ઝ લિન્ડીયગોની વિદાય વેળાને નિમિત્તે પ્રકટ કરેલ આ પુસ્તિકામાં હિન્દ પર અંગ્રેજ વાઈસરોયોની હાકેમી શરૂ થઈ ત્યારથી લઈ આ જ સુધીની એ હાકેમીની બહુરંગી તવારીખ આપી છે.

૫ આપણા ઘરની વાતો : જેમાં રાષ્ટ્ર પુરુષોનાં કારાવાસ-જીવનની વધુ અનુભવ કથાઓ છે.

૬ લોકગંગા : આમાં ગ્રામીણ તેમજ શહેરી લોકજીવનનાં રહસ્યો આપતા બહુવિધ પ્રસંગોનો ચિતાર છે.

એ એક જૂમખું. બીજું જૂમખું નીચેની છ પુસ્તિકાઓનું બન્યું છે.

૧ આપણા મહાવીર પાંડોરી

૨ ધ્વજ-મિલાપ : આ બેઉ પુસ્તિકાઓમાં ચીન દેશના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ તેમજ આંતરસંગ્રામ દ્વારા એ દેશનું નવનિર્માણ બની રહ્યું છે તેનો ઇતિહાસ છે.

૩ બાપુનાં પાશ્વ : મહાત્મા ગાંધીએ આગાખાન મહેલમાં જે અનશન કરેલ તેને નિમિત્તે તેમનાં વિશેનાં કાવ્યો ગીતોનો નાનો સંગ્રહ.

૪ સાંખ્યેશાં : દેશના ચાલુ રાજકારણને તેમજ જાહેર જીવનને સ્પર્શતા હળવા કટાક્ષયુક્ત કાવ્યોનો સંગ્રહ.

૫ અજ્ઞાન દુનિયા : આલમની અજ્ઞાનતા જેવી વૈજ્ઞાનિક અને કુદરતી વિચિત્રતાઓનું દર્શન.

૬ તણખલાં : પેતાનાં રાજિંદાં દહીંઓની દુનિયામાં, એક દાકતરે, ધધાએ દષ્ટિના પરદાની પાછળ પેસીને જે જાંડા માનવ-મર્મોનું દર્શન કર્યું છે તેનું શબ્દ દ્વારા કલાત્મક નિરૂપણ કરી આપ-છુને વાર્તાઓ પર વાર્તાઓ આપી છે.

પ્રસિદ્ધિ ટાણે આ બારે પુસ્તિકાઓ સારી પેઠે લોકચિત્ર બની હતી. પણ તેની લેખનસામગ્રી તકલાદી પ્રકારની નહોતી, ચિરસ્થાયી અશો પર એ લેખનની માંડણી ચર્ષ હતી. એથી એ પુસ્તિકાઓ કાયમી સ્થાન પામી છે.

એવા જ પ્રકારની નવી શ્રેણીઓ તાજેતરમાં અમે ચાલુ કરી છે. એકનું નામ 'વહેતાં પાણી વાચનમાલા' છે, તે બીજાનું નામ 'ઉલ્લાસ સાહિત્ય શ્રેણી' છે. પહેલી કહી તેમાં ચાલુ જીવનમાં બની રહેલી ક્રાંતિકારી ઘટનાઓને લક્ષ્યબિન્દુમાં રાખી તે તે વિષય પર અભ્યાસ-યુક્ત સાહિત્ય અપાય છે. દષ્ટાંત લેએ લાલ કિલ્લાનો મુકદ્દમા, જય ઇન્ડોનેશિયા, અને ત્રીજું પ્રકટ ચનાર હિન્દો સાગર-સૈનિક. બીજી શ્રેણીમાં નવું અક્ષરજ્ઞ મેળવનાર મોટી ઉમ્મરનાં માણસોને લક્ષ્યમાં રાખીને તેઓ સહેલાઈથી વાંચી શકે એટલું જ નાંહ પણ એ વાંચીને જીવનમાં રસ, ઉલ્લાસ, સૂતિ અનુભવી શકે તેવી વાચન સામગ્રી મોટાં બીજામાં છપાવીને અપાય છે. દાખલા તરીકે 'સંત દેવીદાસ', 'ચપટી ધૂળ', ને ત્રીજું પ્રકટ ચનાર 'સંસાર'

આ સર્વના પ્રકાશકો હાલમાં ભારતી સાહિત્ય સંઘ છે. આગલી કૃષ્ણજાળ સાહિત્ય શ્રેણીના પ્રેમીજનોને ખાસ લગામણ છે કે અમે ચર કરેલી આ નવી બે વાચન-માલાઓનો પણ પરિચય કરે.

બોટાદ : ૧૯૪૬

અવેરચક મધાણી